

חידושים בחקר השירה והפיוט

שולמית אליצור

כ"י 73

א. השירה והפיוט במזרח קטעים חדשים מעיזבונם של פייטנים ידועים

I. מפיוטי הנחמה של ר' שמעון בירבי מגס

ממחזור הקדושתאות לסדרים של ר' שמעון הכהן בירבי מגס, 'בן זוגו של ינאי', כפי שקרא לו מנחם זולאי,¹ הגיעו לידינו שרידים בלבד, והם לוקטו ונדפסו במהדורה מדעית בידי יוסף יהלום.² גם מסדרת קדושתאות שכתב ר' שמעון הכהן לשבע שבתות הנחמה לא נותרו בידינו אלא שתיים, וגם הן לא בשלמותן.³ מן הטומוס שחלק ממנו שימש כמקור הראשי לקדושתאות אלו (כ"י קמברידג' TS 10 H 10.4),⁴ גילה בנימין לפלר, מעובדי המילון ההיסטורי שבאקדמיה ללשון העברית, דף נוסף, השמור גם הוא בקמברידג' וסימנו TS NS 115.82. בדף זה באים קטעים מן הקדושתא האבודה של פייטננו ל'ענייה סוערה', אולם הדף ניזוק קשות וכולו קרעים קרעים, ואי אפשר להציל ממנו הרבה.

1 מ' זולאי, 'מחקרי ינאי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (תרצ"ו), עמ' רכא-רלא.

2 י' יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד.

3 לפנינו חלקים נרחבים מן הקדושתאות לאנכי אנכי ולרני עקרה' (שם, עמ' 250-261). בקדושתא 'לאנכי' חסר רק המגן, והקדושתא 'לרני עקרה' נקטעת אחרי פיוט ד.

4 ראה תצלום עמוד מתוכו, שם, מול עמ' 259.

ה
מִבְּכָה רָחֵל עַל בְּנֵיהָ שִׁמְעַ
נָהִי בְּכִי תִמְרוּרִים נִשְׁמַע
נוֹצְרָה וְרוּעָה הַשִּׁיבָה בְּמִשְׁמַע
סוּף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמַע
5 סֵחַ נַחֲמוֹת לַגְרוּשָׁתוֹ

2-1 מבכה [...] תמרורים: על פי יר' לא:14. נהי: בכ"י א: והנה. שימע: לא ברור על מי מוסב, ובכ"י א: נשמע, ובסוף טור 2 - שימע. 3 נוצרה ורועה: שומרה ומנהיגה, הקב"ה. במשמע: ייתכן לנקד גם: בְּמִשְׁמָעָה, בדברים הנשמעים לאוזן. 4 סוף [...] נשמע: קה' יב:13, וכאן רומז הפסוק לסופם הטוב של ישראל, כמתואר בהמשך נבואת ירמיהו, שם. 5 ססח נחמות: אמר הקב"ה דברי נחמה. לגרושתו: לישראל שגורשו לגלות.

	<p>לְהַשְׁקִיף לְרִצּוֹת אֶת אֲיוֹמָתוֹ עָנָה לָהּ בְּאֵהָב רְחִישָׁתוֹ טוֹב אֶחָרִית דְּכָר מֵרֵאשִׁיתוֹ</p> <p>[פ] קוֹד אֶפְקוֹד וּמִשְׁצָף אֶחְלָצָף וּמִכְתָּמִיף בְּנִיקִיּוֹן אֶרְחָצָף [צ... בְּרָג] ע קטון עֲזֹבְתִי רִבְצָף וּבְרַחֲמִים גְּדוֹלִים אֶקְ[בָּצָף]</p> <p>קוֹלָף [...] חָרְפָה וְתִשׁוּת חִילָף בְּכוּחַ נַחְלִיפָה רְפוּאָתִי אֶעַל בְּעִלְהוּ [לְתִרּוּפָה] [מַח] צָתִי וְאֲנִי אֶרְפָה</p> <p>שׁוֹב תָּשׁוּב נִפְשָׁךְ לְנוֹחֲיִיכִי [... חסד [...] כִּי תִמְכָּת בְּחֶסֶד אֲשֶׁר מִנְעוּרִיכִי הָרופָא לְכָל [תַּחְלוּאִיכִי]</p> <p>אֶרְמוֹנִי לְנִצַּח לֹא אֶאֱבִיד אֶקִּים אֶת סוֹכַת דְּוִיד</p> <p>בְּחִדְוָה יַעֲנוּ כָל מִנְגִּנָּי בּוֹנָה יִרְשָׁלָם יִי</p> <p>גְּנוּזִיךְ מִעֶפֶר יִקְצִי גּוֹי לֹא יִדְעוֹךְ אֱלִיךָ יִרְצִי</p> <p>דְּבָרוֹ לְפָנֶיךָ הַמִּתְנַחֲמִים דְּבָרִים טוֹבִים דְּבָרִים נִיחֻמִּים</p> <p>הַשְׁגָּחָתִי לְהַסְלִיל הָעֶקֶב</p>	<p>10</p> <p>15</p> <p>20</p> <p>5</p>
--	--	--

רהיטים
ז¹

6 להשקיף: בכ"י א: והשקיף, ונראה יותר. איומתו כנסת ישראל, על שום שה"ש ו:4; ובכ"י א: רשומתו. 7 רחישתו: בכ"י א: דברי רחישתו, את הדברים שאמר לה (והם מצוטטים בטור הבא). 8 טוב [...] מראשיתו: קה' ז:8. ומן הטור הבא הפיוט מובא על פי כ"י א. 9 ומשצף: ומצרות הגלות שבאו 'בשצף קצף' (יש' נד:8). 10 ומכתמיך: ומחטאיך המשולים לכתמים (השווה יר' ב:22). בניקיון ארצך: אנקה וארחץ אותך; וללשון השווה תה' כו:6. 11 ברגע קטון עזבתי: על פי יש' נד:7. רבצך: את ארצך. 12 וברחמים [...] אקבצך: שם. 14 ותשות חילך: ואת כוחך שתש ונחלש. בכוח נחליפה: נחליף בכוח חדש. 15 רפואתי: רפואת ה' לישראל. אעל: הקריאה מסופקת. בעליהו [לתרופה]: בעצים שיגדלו לעתיד מכוח המים שיצאו מבית המקדש, על פי יח' מז:12; וההשלמה על פי פסוק זה. 16 [מח] צתי ... ארפה: דב' לב:39 (וצריך להיות: 'ארפה'). 17 שוב [...] לנוחייכי: על פי תה' קטז:7. 18 בחסד אשר מנעוריכִי: בחסד נעוריך (השווה יר' ב:2). 19 הרופא לכל [תחלואייכי]: תה' קג:3.

ז¹

שורות 8-1 ברהיט זה מועתקות פעמיים, כפי שציינו. הנוסח בפנים הוא על פי ההעתקה השלמה. שינויים בהעתקה החלקית מסומנים באות ב. 1 ארמוני [...] אאביד: לא אשאיר את המקדש ('ארמוני', על שום יר' ל:18) חרב ואבוד לצח. ובהעתקה ב: ארמוני ארמוני (כפול). 2 אקים [...] דויד: עמוס ט:11. 3 יענו: ירמו קולם בשיר. כל: חסר בהעתקה ב. 4 בונה וכו': תה' קמז:2. 5 גנוזיך: מתי ישראל; ובהעתקה ב: גנוניך. 6 גוי [...] ירצו: על פי יש' נה:5; וניקדתי כלשון נקה (בניגוד לפסוק) על פי ההקשר, אך אולי כיוון הפייטן להביא את הפסוק כצורתו, בלשון זכר. 7 לפניך המתנחמים: לעניה המנחמים ב; ונראה שהמכוון הוא: לַעֲנִיָּה. 8 דברים [...] ניחומים: זכ' א:13. 9 השגחתי: ראיתי, החלטתי. להסליל עקוב: להפוך כל דרך משובשת ('עקוב', על שום יש' מ:4) לדרך סלולה וישרה.

10	הַנְּנִי יֵעֶקֶב שְׁבִי שְׁבוֹת אֶהְיֶה יַעֲקֹב וּמִירוֹת יִשְׁמְעוּ פְּלִיטֵי יְהוּדָה וַיֵּצֵא מֵהֶם תּוֹדָה זוֹעֲקִים עַל הַפּוֹכָה מִהָדוֹם זְכוֹר יְיָ לִבְנֵי אָדוֹם
15	חֲרִיבָה הָעִיר הַהוֹלָלָה חִימָה גְדוֹלָה קִנְאָתִי לָהּ טַעֲמֵי יוֹשֶׁפֶר בְּבֵית הַיֵּין טוֹבוֹ דּוֹרֵךְ מֵיֵין
20	יִשְׁמַע פֶּתָאוֹם לַעֲנִיָּה יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כּוֹתָרִיךְ נִכְנָעוּ כְּחוֹרֵב בְּצִיּוֹן כִּי נִיחָם יְיָ צִיּוֹן
25	לֹא מִתְנַחֲמָת בָּאתִי לִיִּסְדָּה לְהַכִּין אוֹתָהּ וּלְסַעְדָּהּ מִהֲרָה אֶעֱבִיר טִינוֹף וְדוֹפִי מִצִּיּוֹן מְכַלֵּל יוֹפִי
30	נָא בָּעֵת יִכּוֹנוּ הָרִיסוֹתֶיךָ נוֹפֶת תִּטּוֹפְנָה שְׁפֹתוֹתֶיךָ סוֹעֶרָה אֲרַבִּיץ בְּפוֹךְ וְאַבְקָת סִפִּיר נוֹפֶךְ וּבְרִקָת
35	עֲלֶתָה נֶאֱקָתְךָ לְמִרְמִים עוֹד תִּטְעֵי כְרָמִים פָּצְתִי לַעֲנִיָּה מִשְׁמִים פְּרִזּוֹת תִּשָּׁב יְרוּשָׁלַם צִלְחָךְ יִצְלַח בְּנִגְאָלִים

10 הנני [...] יעקב: יר' 18:12 ויצא מהם תודה: שם יט. 13 הפוכה מהדום: על ירושלים שנהפכה בעת החורבן (השווה איכה ד:6) מלהיות הדום רגלי ה' (ראה שם ב:1). 14 זכור [...] אדום: תה' קלז:7. 15 העיר ההוללה: יח' כו:17, וכאן הוא כינוי לירושלים. 16 חימה [...] לה: זכ' ח:2. 17 טעמי יושפר: אמצא חן (בעיני ה'). בבית היין: על פי ההקשר כאן משמעו: בבית המקדש, והלשון על פי שה"ש ב:4, והכינוי אולי על שום הנסכים אך אולי על פי מדרש שאינו בידנו (השווה שה"ש זוטא ב, ד: "הביאני אל בית היין", זה דורו של משיח). 18 טובו [...] מיין: שה"ש ד:10. 19 לעניה: לישראל שבגלות (על שום יש' נד:11). 20 ירושלם הבנויה: תה' קכב:3. 21 כותריך: האויבים המכתרים ומקיפים אותך. נכנעו: הניקוד על פי כתב היד. כחורב בציון: כיובש במדבר, על פי יש' כה:5. 22 כי [...] ציון: יש' נא:3. 23 ללא מתנחמת: ללא נוחמה' (יש' נד:11). 24 להכין אותה ולסעדה: יש' ט:6. 26 מציון מכלל יופי: יש' נ:2. 28 נפת [...] שפתותיך: שה"ש ד:11. 29 סוערה ארביץ בפור: על פי יש' נד:11. ואבקת: מלשון 'מכל אבקת רוכל' (שה"ש ג:6); ונוסח הטור בכ"א הוא כנראה: סער ארביץ אבקת. 30 ספיר [...] וברקת: יח' כח:13. 32 עוד תטעי כרמים: יר' לא:4; ובכ"א מחרות שונה, קשה לפענחו, הפותחת כנראה ב'עמי' ונחתמת: עוד קרא לאמר (זכ' א:17). 33 פצתי [...] משמים: אמרתי מן השמים לישראל הגולים (דברי הקב"ה). 34 פרזות [...] ירושלים: זכ' ב:8. 35 צלחך יצלח: כנראה: הצלחתך תגבר.

צֶהֱלִי קוֹלְךָ בְּתַגְלִים
 קְרֹאתִי לְאִיּוֹמָה הַנִּדְגָּלָה
 קְנֹאתִי לְצִיּוֹן קְנֹאָה גְדוֹלָה
 רִנְנָה בְּשֹׁפֶר תִּקְרָאִי
 40 רַחֲמֵי מַעֲשֶׂק כִּי לֹא תִירָאִי
 שְׁלֹם אַעֲטָה מִיְּדֵי רֶבִיד
 שֵׁם אַצְמִיחַ קֶרֶן לְדָוִיד
 תִּלְפִּיּוֹת אֲשַׁפֵּר בְּחִיבָה
 תּוֹכּוּ רְצוֹף אֶהְבֶּה

27

45 וְתִקְנֶתִיךָ לִי בַחִילָה
 וְשִׁתִּיךָ לִי לְשֵׁם
 וְרוֹמְמֶתִיךָ לִי רֶבֶץ
 וְקִיבַעְתִּיךָ לִי קְדוּשָׁה
 וְצִינֶתִיךָ לִי צִנִּיף
 50 וּפְקַדְתִּיךָ לִי פָאָר
 וַעֲשִׂיתִיךָ לִי לְעוֹלָם
 וְשִׁמְתִּיךָ לִי לְשִׁשׁוֹן
 וְנִצְרֶתִיךָ לִי גִזָּר
 וּמְנִיתִיךָ לִי מְלוּכָה
 55 וְלִיבְכֶתִיךָ לִי לְבוּשׁ
 וְכִיתְרֶתִיךָ לִי כֶתֶר
 וַיִּפִּיתִיךָ לִי יְרוּשָׁה
 וְטִיפְסֶתִיךָ לִי טוֹהַר
 וְחֹפְפֶתִיךָ לִי חֹדֶר
 60 וְזִימְנֶתִיךָ לִי זָבּוּל
 וְהוֹדְעֶתִיךָ לִי וּעֵד
 וְהַכֹּלֶלֶתִיךָ לִי הֵיכָל
 וְדִמִּיתִיךָ לִי דוּדָה
 וְגִנּוֹתִיךָ לִי גִילָה

36 צהלי [...] גלים: יש' י:30. 37 לאיומה הנדגלה: לישראל, על שום שה"ש ו:4, 10. 38 קנאתי [...] גדולה: זכ' א:14. 39 בשפר: בדברים נאים (השווה בר' ט:21). 40 רחמי [...] תיראי: יש' נד:14. 41 שלם: את ירושלים. אעטא [...] רביד: אקשט ואיפה (השווה יח' ט:11). 42 שם [...] לדויד: תה' קלב:17. 43 תלפיות: את המקדש, על שום 'בני לתלפיות' (שה"ש ד:4), ומדרשו בשה"ש לפסוק ובמקבילות רבות על בית המקדש ('הוא ההיכל שכל הפיות מתפללות בו'). אשפר: אייפה. 44 תוכו [...] אהבה: שה"ש ג:10.

27

45 בחילה: הנוסח משובש, כמוכח מהאקרוסטיכון, ואולי צריך להיות: 'בְּתִלָּה', מלשון 'ונבנתה עיר על תלה' (יר' ל:18). 46 ושתיר: ושמתיך. לשם: על שום צפ' ג:20. 47 רבץ: למקום חניית השכינה. 49 צניף: על שום 'זיהית עטרת תפארת [...] וצניף מלוכה בכף אלהיך' (יש' סב:3). 53 ונצרתיר לי נזר: ואשמרך להיות לי לעטרה. 55 וליבבתיר: ואוהבך. לבוש: מעטה פאר, בדומה ל'נזר' וכתר' שבסמור. 59 וחופפתיך: ואכסה אותך בשכינתי. חדר: במקום התייחדות צנוע, במקדש (השווה שה"ש ג:4 ומדרשו בשה"ש על אוהל מועד). 60 זבול: כינוי למקדש, על שום מל"א ח:13. 61 וועד: מקום התועדות, המקדש; ובכ"ז התיבה כפולה, והשנייה מסומנת למחיקה. 63 ודימיתיר לי דודה: כנראה: ותהיי לי כרעה אוהבה. 64 וגנותיר לי גילה: ואגונן עלייך בשמחה.

65 ובְּנִיתִיךָ לִי בֵּית
וְאֵימָנִיתִיךָ לִי אֲרוֹכָה

וּסְדָתִיךָ בַּסְפִּירִים	70
בָּאֲבָנִי אֶקְדָּח / בָּאֲבָנִי בּוֹחֵן	
בָּאֲבָנִי גְזִית / בָּאֲבָנִי דָר	
בָּאֲבָנִי הַבְּדֹלֶחַ / בָּאֲבָנִי וְיִהְיֶה לָּהֶם	
בָּאֲבָנִי זָהָב / בָּאֲבָנִי חוֹר	
בָּאֲבָנִי טוֹבוֹת / בָּאֲבָנִי יִשְׁפָּה	
בָּאֲבָנִי כְּדָפָד / בָּאֲבָנִי לִשֶׁם	
בָּאֲבָנִי מִלּוֹאִים / בָּאֲבָנִי נוֹפֶף	
בָּאֲבָנִי סְפִיר / בָּאֲבָנִי עֲבוֹת	
בָּאֲבָנִי פוֹךְ / בָּאֲבָנִי צָכְעִים	75
בָּאֲבָנִי קֶשֶׁת / בָּאֲבָנִי רֶצֶפָה	
בָּאֲבָנִי שׁוֹהֵם / בָּאֲבָנִי תְרָשִׁישׁ	

66 ואימנתיך: כמו: ויימנתיך, אזמן אותך. ארוכה: תרופה.

הפיוט מועתק גם בכ"י קמברידג' TS H 8.66 (להלן: כ"י ג), ושורות 76-77 באות על פיו. 67 באבני אקדח: על פי יש' נד:12. באבני בוחן: על שום 'הנני יסד בציון אבן, אבן בחן (יש' כח:16). 68 באבני גזית: הן האבנים שנבנה מהן המקדש, על פי מל"א ה:31. באבני דר: אבני חן, על פי אס' א:6; ובכ"י ג: דביר. 69 באבני הבדלח: על פי בר' ב:12. ויהלום: הו' נוספת לצורך האקרוסטיכון (ובכ"י ג, כנראה בטעות: ויהום), והיהלום (וכן הישפה, הלשם, הנופך והספיר שבהמשך) הוא מאבני החושן (שמ' כח:17-20). 70 חור: על פי אס' א:6; והפייטן השתמש ב'חור' כסוג של אבן חן על פי סוף הפסוק. 71 באבני טובות: כמו: באבנים טובות. 72 באבני כדכד: על פי יש' נד:12 (ושם מנוקד כְּכֹד, שלא על פי הדקדוק, וניקדתי על פי יח' כז:16). 73 באבני מילואים: על פי שמ' כה:7. 74 באבני עבות: כנראה של שום 'שרשרת' [...] מעשה עב'ת' (שמ' כח:14), והפייטן מעביר את תיאור השרשרת שהחושן היה אחוז בהן אל האבנים שבחושן. 75 באבני פוך: על פי דה"א כט:2. באבני צבעים: כנראה: באבנים מגוונות בשלל צבעים. 76 באבני קשת: באבנים מגוונות חוהרות 'כמראה הקשת' (השווה יח' א:28). רצפה: אין לדעת אם הוא מלשון נחלת אש, ועיינו זוהר (השווה יש' ו:6), או שמא הכוונה למרצפות עשויות אבני חן (בדומה לאס' א:6). 77 שוהם: מאבני החושן (שמ' לט:13), וכן תרשיש שבהמשך.

2. קטעי קדושתאות חדשים של ר' יהודה

מחזור קדושתאות לשבתות של פייטן החותם את שמו 'יהודה' נחשף לראשונה בידי מנחם זולאי.¹¹ זולאי סבר, על פי כתבי יד המביאים עיבוד של היצירות, שהן נכתבו על פי סדר מחזור הקריאה החד-שנתי (ה'בבל'). עזרא פליישר הוכיח שהקדושתאות נועדו במקורן למחזור התלת-שנתי של בני ארץ ישראל.¹² שרידי המחזור הזה נאספו ויצאו לאור פעמיים בידי ואוט ון-בקום.¹³ אולם, כמקובל במחזורי יצירות שעלו מן הגניזה הקהירית, חלק גדול מן הקדושתאות השייכות למחזור טרם נתגלה. משום כך נודעת חשיבות לשרידים בלתי ידועים ממחזור זה שעלו מגניזת ז'נבה.

11 לחקר יצירתו הקדיש זולאי את עבודת הדוקטור שלו: M. Zulai, *Zur Liturgie der babylonischen Juden*, Stuttgart 1933.
12 ראה: ע' פליישר, 'עיונים במנהגי-הקריאה של בני ארץ-ישראל בתורה ובנביאים', ספונות א (טז, תש"ם), עמ' 28-31 (להלן: פליישר, עיונים).
13 W. J. van Bakkum, *The Qedushta'ot of Yehudah according to Genizah Manuscripts*, Groningen 1988 (להלן: ון-בקום, קדושתאות); וכן: Idem, *Hebrew Poetry from Late Antiquity: Liturgical Poems of Yehudah, Critical Edition with Introduction & Commentary*, Leiden-Boston-Cöln 1998 (להלן: ון-בקום, יהודה).

זמנו ומקומו של ר' יהודה, מחבר הקדושתאות, לא נתבררו, והחוקרים חלוקים בעניינם.¹⁴ בעיה נוספת כרוכה בקבוצת קדושתאות לשבתות המצוינות, ארבע הפרשיות ותלת דפורענותא,¹⁵ החתומות 'יהודה' בדיוק כמו הקדושתאות לסדרים,¹⁶ אך שונות מהן בסגנון ובתבניותיהן,¹⁷ ונראות מייצגות תקופה קדומה יותר. עוד

כ"י 85

- 14 סיכום המחקר בעניין זמנו ראה: ון־בקום, יהודה, עמ' xvi-xiii. לדעת ון־בקום, וכמוהו יוסף יהלום (י' יהלום, 'בחזרה ל"מחזור ארץ־ישראל" - קודקס הגניזה', קרית ספר סג [תש"ן], עמ' 197-200), חי ר' יהודה בתקופה הביזנטית; אך בסגנון פיוטי ובשעבודם לחובת הסימנות המקראית הוא דומה ליוצרים בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת (ראה ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 118-120); הראיה של יהלום (שם), שיהודה מתאר את בית המקדש נתון 'ביד אוכלי החזיר', הם הנוצרים הביזנטים, אין בה כדי להכריע, כי המילים 'ניתן בית מלוניך' עשויות לתאר לא את הזמן שבו נמצא הפייטן אלא את הכיבוש הרומאי בעת החורבן ('וניתן' יש לנקד אפוא בפתח ולא בקמץ). לאפשרות שר' יהודה פעל בחוץ לארץ (אך בקהילה של בני ארץ ישראל) ראה: פליישר, עיונים, עמ' 41 (בעיקר בהערה 43); וראה דיון מחודש בשאלה אצל יהלום, שם (ועל פי הצעתו שר' יהודה פעל בקהילה ביזנטית, אין עוד כל ראייה לזמנו מהרמזים לשלטון הנוצרי בפיוטי).
15 הקדושתאות לתלת דפורענותא נתפרסמו אצל ון־בקום, קדושתאות, עמ' 535-561. חלק מן הקדושתאות לארבע הפרשיות נדפסו אצל ש' שפיגל, אבות הפיוט, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 224-242.
16 כאלו כן אלו חתומות במשלש, כאשר הפייטן מצרף את האותיות ה-ו משמו ומביאן במחרוזת אחת.
17 סגנון הקדושתאות לארבע הפרשיות ותלת דפורענותא קרוב הרבה יותר לסגנון הפייטנות הקלסית בארץ ישראל. בקדושתאות האלה אין שימוש בסימנות מקראיות במגן ובמחיה, בניגוד לקדושתאות לסדרים של ר' יהודה המשעבדות לסימנות המקראיות גם את חטיבתן הראשונה כולה (כמנהגם של פייטנים מאוחרים). גם בפרטי תבנית אחרים שונות שתי הסדרות: פיוטי ד בקדושתאות לסדרים פותחים תמיד בצירוף 'עד מתי', ומביאים מחרוזות מרובעות הנחתמות בסימנות מקראיות; פיוטי ה פותחים ב'אמנם' ומפייטים רשימה שמניינה מוכרז בראש הפיוט; פיוטי ו מרובעים, והסימנות המקראיות בהם סדורות על פי פסוקי הסדר המתפייט; ופיוטי ז דו־טוריים, וגם בהם סימנות מקראיות. כל פרטי התבנית הללו אינם מופיעים בקדושתאות של ר' יהודה לארבע הפרשיות ולשבתות הפורענות. בפיוטי ד בהן אין כל ארגון סטרופי סדיר (כמקובל בפייטנות הקלסית); פיוטי ה מחקים את דגם העשירייה, נוסח ייני, וגם יתר קטעי הקדושתא שונים מחבריהם בקדושתאות לסדרים. ראייה חשובה להזאת השונה של יהודה בעל הקדושתאות לשבתות הפורענות הביא יהלום (שם, עמ' 197): הוא מצא פיוט ה לשבת שמעו הזהה לאלו של בעל הקדושתאות לסדרים, השונה כמובן מפיוט ה שבקדושתא של ר' יהודה (הקדום) לשבת זו.

קושי עולה משרידי קדושתאות לשבתות הנחמה החתומות אף הן 'יהודה' באותה דרך, ובהן אחדות מדרכי הכתיבה האופייניות לאחיותיהן לשבתות המצויות, ולצדן מהלכים המאפיינים דווקא את קדושתאות יהודה לסדרים.¹⁸ גם לסדרה הזאת של פיוטי ר' יהודה נשתמרה בגניזת ז'נבה תוספת חשובה. מובן שלא נפתור כאן את החידות הכרוכות בפיוטי ר' יהודה, ונסתפק בהצגת החומר החדש שלפנינו.

א. דף חדש מן הקדושתא לסדר 'והיה כי תבוא'

דף אחד ובו חלקיה הראשונים של הקדושתא של ר' יהודה לסדר 'והיה כי תבוא' (דב' כו:1), מאמצע המגן ועד לתחילת פיוט ד, נתגלה בכ"י קמברידג', TS Misc. 9.83; תוכנו נדפס במהדורותיו של ון-בקום.¹⁹ כ"י ז'נבה 85 הוא דף נוסף מאותו כתב יד, ובו המשכה הישיר של הקדושתא. לפנינו רוב פיוט ד, פיוט ה כולו ורוב פיוט ו. כל הקטעים כתובים בתבניות האופייניות לקדושתאות לסדרים של ר' יהודה. וזה לשונם:²⁰

ד [מַה נֹאמַר וּמַה נְדַבֵּר וּמַה נִמְלֹלָה
וּרְאֵשׁ] [...] בִּיכּוּרֵי אָדָם וּבְהִמָּה כְּצִיּוּתָהּ לֹא נִבְּרִילָה
כִּי עֵיכְבְּתָנוּ בְּשַׁעֲבֻדָּהּ מִדָּקָה וְאֶכְלָה
יִבְחַר לָנוּ אֶת נַחֲלָתֵינוּ אֶת גְּאוֹן יַעֲקֹב אֲשֶׁר אָהַב סֵלָה

5 מִפְּרִי מַעֲשֵׂי כְּבֹדוֹנִי אוֹם עֲמוּסָה
כָּל קְהָלֵיכֶם בְּצִלִּי לְהִתְיַחֵסָה
כְּבֹד אֶת יְיָ מִהוֹנֶךְ צִיּוֹה לֶךְ רֶם וְנִשָּׂא
וּלְתַתָּךְ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה

10 תְּבוֹאֹת רֵאשִׁית תְּרִימוֹ
תְּשׁוּרֶתְכֶם לְשׁוֹר וְעַל כָּל תְּתְרוֹמָמוֹ
וּכְמוֹ כְּתוּב עַל אֲבָנִים וּכְמוֹ [אֶזְרָא] רֹשָׁמוֹ
וְהָיָה בְּעֶבְרֶתְכֶם אֶת הַיִּרְדֵּן תְּקִימוֹ

18 אין בידינו אלא שרידים דלים מקדושתאות אלה, אך נראה מהם שאת המגן, המחיה ופיוטי ד לא שיעבד בהן ר' יהודה לסימונות מקראיות (והעדיף חרוז אחיד במגן ובמחיה; פיוט ד שרד רק במתפרסם להלן, סעיף 3, והתבנית בו יציבה יחסית); אבל פיוטי ה שלפנינו פותחים ב'אמנם' וממשיכים במניין כלשהו, כמו בקדושתאות לסדרים.

19 קדושתאות, עמ' 312-313; יהודה, עמ' 86-88.

20 ביאור: ד

1 מה נאמר ומה נדבר: ההשלמה על פי כ"י קמברידג'; כ"י ז'נבה נפתח בתיבת 'נדבר'. והלשון על פי בר' מד:16.
2 וראש [...]: נראה להשלים: וראשית. ביכורי אדם ובהמה [...] לא נובילה: ואינו מביאים עוד את בכורות האדם ובהמה (ביכורי הפרות נזכרו במחרוזת הקודמת; ראה ון-בקום, יהודה, סוף עמ' 68). ועניין בכורות הבהמה ברור, שכן אי אפשר להעלותם לקרבן משום החורבן, אך לשון 'ביכורי אדם' קשה, שהרי גם לאחר החורבן ניתן לפדותם, ואולי נרמזת כאן עבודת הכוהנים והלויים (שנבחרו תחת בכורי ישראל) שבטלה. 3 עיכבתנו: מנעה אותנו מלעלות לירושלים ולמקדש. מדקה ואכלה: כינוי למלכות הרביעית (המזוהה עם רומי-ביזנטיון), על שום דנ' ז:19. 4 יבחר [...] סלה: תה' מז:5.
5 מפרי מעשי כבדוני: דברי הקב"ה לישראל: הביאו לי מראשית הפרות שאני הענקית לכם; השווה משנה, אבות ג, ז: 'רבי אלעזר איש ברתותא אומר, תן לו משלו שאתה ושלך שלו, וכן בדוד הוא אומר "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דה"א כט:14); ובדומה: "מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא" (איוב מא:3), [...] מי הפריש לפניי פיאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפרי' לפני תרומה ומעשרות עד שלא נתתי לו גורף' (פסדר"כ שור או כשב ב [מהדורת מנדלבויס, עמ' 150]). אום עמוסה: כינוי לישראל, על שום יש' מו:3. 6 להיתחסה: כמו: לחסות. 7 כבד את יי מהונך: מש' ג:9. 8 ולתתך [...] עשה: דב' כו:19. 9 תבואות ראשית: סמיכות הפוכה, במקום: ראשית התבואה. 10 לשור: לראות בהבאתה למקדש; אך ייתכן שצריך להיות: 'לתשור', כלומר לתת (פועל פייטני הנגזר מ'תשורה'). 11 וכמו כתוב על אבנים: כפי שהבטיח הקב"ה בתורה שנכתבה על האבנים כשנכנסו ישראל לארץ (דב' כז:8-1). וכמו רשמו: וכפי שנרשמו הדברים על האבנים; וייתכן שבין 'זכמו' לבין 'רשמו' הייתה עוד מילה בכתב היד, אולי 'אז' (אם כי נראה יותר שלפנינו סימני הקלף). 12 והיה [...] תקימו: שם 4.

15	<p>פֶּן לְכָל כְּמִהִיד בְּשָׁנֵי עוֹלָמִים לְהִגִּיהִיד וְלִהְיֵיר תּוֹאֵר נּוֹגִהִיד וְשִׁמְעֵת בְּקוֹל יְיָ אֱלֹהִיד</p>
ח	<p>חֵי וקִיִּים</p> <p>אָמְנָם בְּשִׁלּוּשֵׁה רְגָלִים בְּרִנָּה הוֹרִיתָה לַעֲדַת גְּזַעֵי מִי מָנָה בְּכָל פַּעַם וּפַעַם מָה יִגִּישׁוּ לְשׁוֹכֵן מְעוֹנָה שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה</p> <p>20</p> <p>רָגַל הָרֵאשׁוֹן בְּפֶסַח / גִּזֹּר לְהִבְיֵא עוֹמֵר הַתְּנוּפָה לְאוּוֹי לְכַרְךָ לָהֶם פִּירוֹת תְּנוּבָה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ כְצִוּוֹי דְּגָלִים לְהַטְלִילָם בְּטַלְלֵי רִיוּוֹי וְעֵץ הַשָּׁדָה יִתֵּן פִּרְיוֹ</p> <p>25</p> <p>רָגַל הַשְּׁנִי בַּעֲצָרַת / הַגִּשְׁת בִּיכּוּרִים לְהִרְאוֹתוֹ כָּל עֲצֵי אֵילָנִים פִּירִיִּים לְהַרְבּוֹתוֹ וְיִהְיֶה כָּל עֵץ אֲשֶׁר לְאוֹמָתוֹ בְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגֵי מַיִם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִיתוֹ</p> <p>30</p> <p>רָגַל הַשְּׁלִישִׁי / זִמְנֵן חַג חֲשׁוּקִים לְהַקְרִיב צִינְצָנוֹת מַיִם לְשׁוֹכֵן [ג] בּוֹהֵי [ס] וְעַמְּקִים חֵי לְכַרְךָ וְלִהְיֵיר מִטִּיר לְאַרְבַּע פִּינוֹת אֲרָקִים חֲשֵׁרַת מַיִם עֲבִי שְׁחָקִים</p> <p>טוֹעֲנִים טָנָא עַל כְּתִיפָם הָיוּ מְלָכִים וְהוֹלְכִים בְּהֶלֶךְ לְחֻלּוֹק כְּבוֹד לְמַמְלִיךְ כָּל מְלָךְ</p>

13 פ: אמר. כמה ה' ישראל הכמהים לה'. 14 בשני עולמים: בעולם הזה ובעולם הבא. להגיה: להבהיק את זוהר, להיטיב לך. 15 תואר נוגה: סמיכות הפוכה, במקום: נוגה תואר, אור פיך. 16 ושמעת [...] אלה: דב' כד: 10.

ה

18 גזעי מי מנה: כינוי לישראל שנאמר בהם 'מי מנה עפר יעקב' (במ' כג: 10). 19 מה יגישו: איזה קרבן מיוחד יביאו בכל רגל. לשוכן מעונה: להקב"ה השוכן בשמים ('מעונה', על שום דב' לג: 27). 20 שלש פעמים בשנה: שם כג: 17 ועוד. 21 לאווי: למקדש (על שום תה' קלב: 13-14). 22 לברך להם פירות תנובה: הכוונה כנראה לתבואת השדות, השווה: 'אמר ר' עקיבא, אמרה תורה הבא עומר שעורין בפסח שהו פרק שעורין, כדי שתתברך לכם תבואה' (תוספתא, ר"ה א, יב [מהדורת ליברמן, עמ' 308]). אשר יעשו כציווי: כנראה: אם יעשו ישראל כמצוות ה' ויביאו את העומר, אך אפשר שהוא מוסב על 'פירות תנובה' שימלאו את ציווי ה' ויגדלו בשפע. 23 דגלים: ישראל. להטלילם בטללי ריווי: להעניק להם שפע של טללים טובים המרויים את האדמה; ראה: "והניף את העומר לפני יי" (וי' כג: 11), כיצד היה מניפו [...] מוליך ומביא מעלה ומוריד. מוליך ומביא כדי לבטל רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לבטל טללים קשים' (ויק"ר כח, ה [מהדורת מרגליות, עמ' תרנח]). 24 ועץ [...] פרי: וי' כו: 4. 25 בעצרת: בחג השבועות. 26 כל [...] להרבות: על פי המשך התוספתא (שהבואה לעיל, טור 22): 'הבא חטים בכורים בעצרת שהוא פרק אילן כדי שיתברכו עליך פירות אילן'. 27 אשר לאיומתו: השייך לישראל ('איומה', על שום שה"ש ו: 4). 28 כעץ [...] בעיתו: תה' א: 3. 29 חג חשוקים: חג הסוכות לישראל האהובים. 30 להקריב צינצנות מים: לנסך מים על גבי המזבח; ובשם 'צינצנות' מכנה הפייטן את צלוחיות הזהב שבהן מילאו את המים לניסוך (משנה, סוכה ד, ט). לשוכן [ג] בוהי [ס] ועמק: להקב"ה השוכן בשמיים ובארץ. 31 חיי לברך ולהמטיר: כדי שהקב"ה ('חיי') יברך את מי המטר, בהתאם להמשך התוספתא שם: 'הבא ניסוך המים בחג כדי שיתברכו עליך מי גשמים'. לארבע פירות ארקים: לארבע כנפות הארץ. 32 חשרת [...] שחקים: שמו"ב כב: 12. 33 טוענים [...] והולכים: השווה: 'אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה' (משנה, ביכורים ג, ד). בהלך: בהליכה (מילת מילואים). 34 לממליך כל מלך: להקב"ה.

35 יחד היו אומרים נאה למלכים לשרת למלך
כי כרב עם הדרת מלך

אל נא

ו

אמוני ברוכי ארץ
המשולים בעפר ארץ
בכן מראשית כל להביא במרץ
והיה כי תבא אל הארץ

40

גם לברך פירות אדמה
למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה
דבר ראשית כל לסיימה
ולקחת מראשית כל פרי האדמה

45

הברכה להיות בהם
ולהסגות פירותיהם
ובטל להמתיק מעדניהם
ובאת אל הפה אשר יהיה בימים ההם

50

זאת לעודדיך
ולחזק רפיון ידיך
חיים טובים לסעדיך
ולקח הפה הטנא מיד[יך]

55

טס ארמי לאבד אבי מגודליך
ירד מצרימה והעליתו בגובהך
ישב שם במתי מעט והעצמתו להגביהך
וענית ואמר לפני יי אליהך

60

כופרים בעבודה קשה עינונו
ולמושיע נשאנו עינונו
לולי יי שהיה לנו
וירעו אותנו המצרים ויענונו

מאד בעוונותינו
אשר סגו משערות ראשינו
נופים פהאריכו מעניתינו

35 נאה [...] למלך: ללשון השווה: 'נאה למלך לשמש פני מלך' (תנחומא נח יג). 36 ברב [...] מלך: מש' יד: 28.

1

פסוקי הסימנים: דב' כו: 1 ואילך. 37 אמוני ברוכי ארץ: כינוי לישראל. 38 המשולים בעפר ארץ: המשך הכינוי לישראל (על שום בר' כח: 14 ועוד). 39 מראשית כל: 'מראשית כל פרי האדמה' (דב' כו: 2). 41 לברך פירות אדמה: ראה לעיל בביאור לטור 26. 42 למען [...] על האדמה: דב' יא: 21. 43 ראשית כל: ראשית כל פרי. לסיימה: לסמן ולהקדיש לביכורים; השווה: 'יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה אשכול שביכר רמון שביכר, קושרו בגמי ואומר הרי אלו בכורים' (משנה, ביכורים ג, א). 46 ולהסגות: ולהרבות. 47 ובטל [...] מעדניהם: השווה לעיל, בביאור לטור 23 (וגם הביכורים טעונים תנופה בדומה לעומר). 53 טס: מיהר; ובמחרוזת כולה מתפייט המשך הפסוק שבסימנים ('ארמי אבד אבי וגו'). ארמי: לבן (על שום הפסוק המתפייט). אבי: את יעקב. מגודליך: מן הגדולה שהבטיח לו ה'. 54 והעליתו: פנייה אל הקב"ה. בגובהך: והגבתו, ורוממתו. 55 להגביהך: הכינוי מדוחק החרוז, ומשמעו: להגביהו. 57 כופרים: המצרים. 59 לולי [...] לנו: תה' קכד: 1-2. 61 מאד בעוונותינו: המשפט חסר, ואולי נשמטה בו מילה, אך אפשר שיש לחבר אליו את 'יענונו' שבסוף המחרוזת הקודמת. 62 סגו: רבו, והטור על פי תה' מ: 13. 63 נופים: יושבי נוף, המצרים. כהאריכו מעניתינו: כשהגדילו את סבלנו; והציור על פי תה' קכט: 3.

וְנִצָּעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ

65 סוֹקֵר עֲוֹנֵינוּ שׁוֹכֵן שָׁמַיִם
וְנִצָּקְתִּינוּ [עַל] הַיָּד עַד לְשָׁמַיִם
עֲנֵמִים הִיכָה בְּעֵצִים צְהָרִים
וְיִצְיָאֵינוּ יְיָ מִמְּצָרִים

[פ...] מְלוֹחֲצֵינוּ
70 כְּחַתָּן לְמֵאֲתִים וְעֶשֶׂר קִיֻּצֵּינוּ
צִידָקָנוּ מִמְּעָרֵינוּ

- - -

65 סוקר: רואה, צופה. 66 [ע] ל [ת] ה: ההשלמה על פי שרידי אותיות בכתב היד. 67 ענמים: את המצרים. בעיצם צהרים: על שום 'בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים' (שמי' יב:41). 70 כחתך [...] קיצינו: כאשר הפחית הקב"ה את שנות השעבוד שנגזרו על ישראל מארבע מאות למאתיים ועשר והביא את מועד גאולתם. 71 צידקנו ממעריצנו: דן את דינו מן המצרים ששברנו ועינונו.

ב. מן הקדושתא לענייה סוערה של ר' יהודה

בכ"י 73, שדיברנו בו בסעיף א, פותחת החטיבה השנייה, כפי שראינו, בקדושתא כלאיים לשבת ראה וענייה סוערה. חלקיה הראשונים (פיוטים א-ד) הם פתיחתה של הקדושתא לענייה סוערה של הפייטן החותם 'יהודה' (לפנינו מאמצע שרשרת הפסוקים של המגן); וכפי שראינו קודם, סביר שאין הוא אותו יהודה שכתב את הקדושתאות לסדרים. אחרי פיוט ד עזב המעתיק את הקדושתא של ר' יהודה, והביא, כרגיל בקדושתאות כלאיים, רצף של מחרוזות ופזמונים מלוקטים מיצירותיהם של פייטנים שונים; אך לאחר קטעי השלמה מורכבים לפיוט ד,²¹ באות שתי מחרוזותיו הראשונות של פיוט המתאים בסגנונו לפיוט ה בקדושתאות לסדרים של ר' יהודה: כמותם הוא נפתח ב'אמנם', וממשיך ככל הנראה במניין של פריטים.²² מצד שני, שתי המחרוזות נחתמות בסיומות מן ההפטרה, בדומה למנהגו של ר' יהודה בקדושתאות לסדרים דווקא בפיוט ו, בהם הוא חותם את המחרוזות בפסוקי הסדר. קיימת אפוא גם אפשרות שהן לקוחות דווקא מפיוט ו שבקדושתא. צירפנו אפוא גם את המחרוזות הללו לקדושתא של ר' יהודה, אך יש לזכור שייחוסן אינו בטוח, וגם אם ר' יהודה בעל הקדושתאות לסדרים כתבן, ייתכן שלא הוא חיבר את חלקיה הקודמים של הקדושתא שלפנינו.

בפרטי תבניותיהם שונים הקטעים שלפנינו מן הקדושתאות לסדרים של ר' יהודה: המחיה נראה אמנם על פי תוכנו כמחולק לארבע מחרוזות, אך הוא מחורז בחרוז אחיד לכל אורכו,²³ ואין בו סיומות מקראיות. כנגד זה, במשלש (החתום 'יהודה', וכרגיל ה-ו במחרוזת אחת) מתחלפים חרוזים ממחרוזות למחרוזות, ויש בו סיומות מקראיות. פיוט ד מתחלק גם הוא למחרוזות מרובעות הנחתמות בסיומות מקראיות או בלשונות הקרובים לפסוקים, וחלוקתו למחרוזות אף מובלטת בכתב היד, אבל אין בו אלא שני חרוזים: הראשון משותף לשלוש המחרוזות הראשונות, והשני חוזר בשתי המחרוזות האחרונות. בניגוד לפיוט ד בקדושתאות לסדרים של ר' יהודה, אין הקטע שלפנינו פותח בצירוף 'עד מתי'. מפיוט ה לא שרדו, כפי שראינו, אלא שתי מחרוזות; ושייכותו למערכת מסופקת.

21 הם הקטעים הפותחים ב'קדוש קדוש קדוש' ו'רחום' ומלווים בפזמון החתום יהודה. על קטעים מן הסוג הזה ראה ע' פליישר, 'עיונים באופיים הפרוזודי של אחדים ממרכיבי הקדושתא', הספרות ג (תשל"ב), עמ' 568-585.

22 בניגוד למקובל ברוב פיוטי ה של יהודה, לא נזכר כאן מספר בצמוד למילה 'אמנם'; אבל במחרוזת השנייה נזכרים 'שבעה זהבים', וייתכן שהם נמנו בהמשך הפיוט (שאינו לפנינו).

23 יש לציין שחרוז זה, שאינו משתנה לאורך כל שנים עשר טורי הפיוט, עשיר במיוחד: 'שִׁוְתִיךְ'.

והרי שרידי הקדושתא: ²⁴

[- - -]

ונ>אמר< בונה ירושלים יי נדחי יש>ראל יכנס< (תה' קמז: 2)
ונ>אמר< הטיבה ברצונך את ציון >תבנה חומות ירושלם< (תה' נא: 20)

א¹ יְרוּשָׁלַם עַל תְּלָה
הַכִּינָה תְּהִילָה
לְשִׁנָּה בְּחִמְלָה
מִשְׁמֵי מַעְלָה
5 כִּי לֵאלֹהִים מִגְּנֵי אֶרֶץ מֵאֲדָנָה נַעֲלָה
בְּרוּךְ... מִגֵּן אַבְרָהָם<

ב מִיֵּהָרְתִּי לְהַקִּים שׁוּמֹתַי
נֶאֱדָה בְּעֶשֶׂר קְדוּשׁוֹתַי
שְׁשִׁי לְהַשִּׁיב גְּרִישׁוֹתַי
עֲרַבְתִּי אֶת גִּישׁוֹתַי
10 פֶּאֶר אֲשֶׁר רַד מִמְּרָאשׁוֹתַי
צִפִּיתִי אֶת רְטִישׁוֹתַי
קָמִיךָ הִסִּיר נְטִישׁוֹתַי
רִיפֹאתִי אֶת אֲנִישׁוֹתַי
15 שְׁקָדְתִּי לְשִׁעוֹת רְחִישׁוֹתַי
שְׁבַחִי לְבוֹנָה נְתִישׁוֹתַי
תִּדְרָשִׁי שְׁכֵנִי בְּבִקְשׁוֹתַי
תִּפְאֶרֶת כְּדָד אֲשִׁים שְׁמִשׁוֹתַי

ככ>תוב< ושמתי כדכד שמשותיך וש>עריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ< (יש' נד: 12)
ונ>אמר< מקים דבר עבדו ועצת מלא>כיו< ישלים האומר לירושלם תושב ולערי יהודה תבנה וחרבותיה
אקומם (יש' מד: 26)
ונ>אמר< עוד אבנך ונבנת בתול>ת< ישראל>אל< עוד תעדי תופיך ויצאת במחול משחקים (יר' לא: 3)
ונ>אמר< לכן כה אמר יי שבתי לירושלם>לם< ברחמים ביתי יבנה בה נאם יי צבאו>ת וקו ינטה על ירושלם>
(זכ' א: 16)

24 ביאור: א¹

1 על תלה: יר' ל: 18. 2 הכינה תהילה: שים אותה לתהילה בארץ; השווה יש' 7: 3 לשגבה: לרוממה; וטור זה עם הטור הבא מסומנים בכתב היד כטור אחד. 5 כי [...] נעלה: תה' מז: 10.

ב

7 בעשר קדושותיך: על שום עשר דרגות הקדושה שבארץ ישראל הנמנות במשנה, כלים א, ו. 8 גרישותיך: את בניך שנורשו מארצם. 9 ערבתי את גישותיך: תפילותיך (גישותיך; השווה בר"ר מט, ח [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 506]: "ויגש אברהם" [...]) רבין אמר הגשה לתפילה היו ערבות לי. 11 רטישותיך: הייסורים שגרמו לך אויביך. 12 קמיר הסיר נטישותיך: הלשון עילג ואולי משובש, ומשמע הטור: סרו קמירך ולא תהיי עוד נטושה. 13 אנישותיך: מחלתך האנושה, צרת הגלות. 14 רחישותיך: תפילותיך. 15 לבונה נתישותיך: להקב"ה הבונה את מקומות ישראל שנעקרו וחרבו. 16 תדרשי שכני בבקשותיך: בקשי ודרשי לעלות למקדש, מקום השכינה; ולשון 'תדרשי שכני' על שום דב' יב: 5. 17 תפארת כדכד: כדכד מפואר, והטור מעביר לפסוק הסמוך.

ב ¹	יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה נְאֻמָּה תְּהִיָּה חֲנוּיָה בְּעֶרְךָ טַלְלִי תַחִיָּה הַחֲיִינוּ בְּצֶדֶק נֶעֱקֵד בְּהַר הַמּוֹרִיָּה בְּרוּךְ... <מח> <יה> המ>תים<	20
ג	יּוֹמָרַח עֶצֶב חֲלִיִּיךָ בְּהַתְּפַתְחִי מוֹסְרֵי שְׁבִיִּיךָ תַּצְנִפִּי צִיץ עֲדִיִּיךָ כִּי שָׁמַע יְיָ אֶל עֲנִיִּיךָ הַכְּבוֹד אֲשֶׁר הוֹדַל עַד אֶפְסֵי אֶרֶץ יִגְדַּל וְיִשׁוּאֶר וְלֹא יִחְדַּל עִם עֲנִי נִדְל דוֹדְךָ מִמַּעוֹנוֹ הוֹעֵר וְיִשׁוּעַתְךָ כְּלָפִיד יִבְעֵר וְעוֹד אֶל יִדְכָּא בְּשַׁעַר עֲנִי וְגִיֵּעַ מְנוּעֵר הַלְלִי אֱלֹהֶיךָ וּלְפָנָיו תִּכְרְעִי וּמִצַּע אֶפְרָךְ תִּקְרְעִי וּבִנְיָה שְׁלוֹם תִּרְעִי רְנִי וְגִילִי וְהִרְעִי	25 30 35

ככ>תוב< גילי מאוד בת ציון הריעי <בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עֵיר בן אתנות> (זכ' ט: 9)
ונ>אמר< שיר המעלות זכור יי לדויד <את כל ענותו> (תה' קלב: 1)
ונ>אמר< זכור יי לבני אדום את <יום ירושלם האמרים ערו ערו עד היסוד בה> (תה' קלז: 7)
ונ>אמר< ואתה הוא ושנותיך לא יתמ>ו< (תה' קב: 28)
ונ>אמר< ישראל <נושע ביי תשועת עולמים לא תבשו ולא תכלמו עד עולמי עד> (יש' מ: 17)

¹
18 ירושלם הבנויה: תה' קכב: 3. 19 נאווה תהיה חנויה: תחנה ותיבנה נאווה ויפה. 20 בערך טללי תחיה: בסדר ירדת טל של תחיית המתים, ויורד אל הטור הבא: 'החיינו' וכו'. 21 בצדק [...] המוריה: בזכות יצחק אבינו.
ג
22 יומרח: יירפא (לשון מירוח רטייה). עצב חלייך: צער הגלות המשולה למחלה. 23 בהתפתחי מוסרי שבייך: כאשר אסיר מצווארך את כבלי השבי ('בהתפתחי' כמו 'בפתחי', דברי ה'; אך אפשר לפרש גם: בקיום דבר הנבואה ביש' נב: 2: 'התפתחי מוסרי צוורך'). 24 תצנפי ציץ עדיך: תעלי על ראשך את הציץ המשמש לך תכשיט, כלומר: תשובי לגדולתך ולתפארתך. [...] ענייך: בר' טז: 11, והפסוק האמור בהגר מוסב כאן אל עם ישראל. 26 הכבוד אשר הודל: כבוד ישראל שירד בגלות. 28 וישואר: קריאת ה' מסופקת, ואולי צריך להיות: וְיִשְׁאֵר. ולא יחדל: ולא יחדל מלהתקיים; ולפני תיבת 'יחדל' נמחק בכתב היד 'יגדל'. 29 עם עני ודל: צפ' ג: 12, וכאן הוא כינוי לישראל שבגלות. 30 דודך: הקב"ה. ממעונו הוער: כביכול העירוהו משנתו שהיה שקוע בה בביתו, מטפורה מקובלת להסתרת השגחת ה' על ישראל בעת הגלות (השווה תה' מד: 24 ועוד). 31 וישועתך [...] יבער: יש' סב: 1. 32 אל ידכא בשער: ללשון השווה מש' כב: 22. 33 עני וגויע מנוער: את עם ישראל הסובל בגלות; והלשון על שום תה' פח: 16. 34 תכרעי: הניקוד על פי כתב היד, וכן ב'תקרעי' שבטור הבא. 35 ומצע אפרך תקרעי: והפסיקי להתאבל. 36 ובנוה שלום תרעי: על שום יש' לב: 18. הציון 'ישראל' בשרשרת הפסוקים שלאחר המשלש עשוי להיות מכוון גם לתה' קטו: 9.

ונ>אמר> והיה יי למלך <על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד> (זכ' יד: 9)
ונ>אמר> ימלוך יי <לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללו יה> (תה' קמו: 10)
ואתה קדוש <יושב תהלות ישראל> (תה' כב: 4)

אל נא

ד	בוטחה ברעתה ואומרת אין רואני יושבת מרום הוברת גברת אני חלף חטפה ברשת בחוני עוני תרמסנה רגל רגלי עני	40
	נאצפה כך רואה בעני כי מענית האריך מעני עליצותם כמו לאכול עני אשר אמרה בין כוכבים אשים קיני	45
	בידותך קרניה תרים קרני וערוב מעני שוכן מעוני עושה משפטי ודיני	
50	ענייה סוערה לא נוחמה עיר החריבה מלאה שממה גדלך הנה בא עושה נקמה ויגדע רמי הקומה	
55	ויוצא עמו ביד רמה יי איש מלחמה תשבית חמה מאני חומה ולך תהילל כל הנשמה	

חי וקי>ם< מר>ום< נו>רא> וק>דוש>

ד

38 בוטחה [...] רואני: המלכות הרשעה השולטת בישראל, הבוטחת שלא יאונה לה עוול על הרעות שהיא עושה להם וחושבת שהקב"ה אינו רואה את חטאתיה; והלשון על פי יש' מז:10. 39 יושבת מרום: המשך הכינוי למלכות (עד סוף הטור); והלשון על פי יש' כו:5. הוברת: חוזת בכוכבים (השווה יש' מז:13). גברת אני: ורואה את עצמה כשליטה, וללשון השווה שם, 40 חלף [...] עוני: משום שניסתה לחטוף וללכוד את ישראל הסובלים בגלות ('בחוני עוני'; השווה יש' מח:10); וללשון הטור כולו ראה תה' י:9. 41 תרמסנה [...] עני: יש' כו:6. 42 רואה בעני: כינוי פנייה אל הקב"ה. 43 כי [...] מעני: כי אויבי הרבה להציק לי; והציוור על שום תה' קט:3. 44 עליצותם [...] עני: חב' ג:14, ומשמעו כאן: ואויבי שמחים כשהם עושקים (וכביכול אוכלים) אותי. 45 אשר [...] קיני: על פי עוב' 4. 46 בידותך קרניה: כאשר תשלח ידך בתפארתה; והלשון על פי זכ' ב:4. תרים קרני: תרומם את ישראל. 47 וערוב מעני: ותהיה תפילתי ('מעני') ערבה לפניך. 48 שוכן מעוני: שוכן שמיים, פנייה אל הקב"ה. 49 עושה [...] ודיני: המשך הכינוי להקב"ה, על שום תה' ט:5. 50 ענייה [...] נוחמה: יש' נד:11. 51 עיר [...] שממה: ירושלים. 52 גדלך הנה בא: מושיעך שיביא את זמן גאולתך קרב ובא; ולפני 'בא' נכתב בכה"י 'נא' ונמחק. עושה נקמה: ובבואו הוא נקם באויביו. 53 ויגדע [...] הקומה: ויכרית אפילו את החזקים שבאויבים; והלשון על שום יש' י:33. 54 ויוצא: הניקוד בחיריק על פי כתב היד. ביד רמה: על פי שם' יד:8 ועוד. 55 יי איש מלחמה: שם' טו:3. 56 תשבית חמה: תסיר את הכעס. מאני חומה: מעם ישראל, על שום שה"ש ח:10. 57 ולך [...] הנשמה: על פי תה' קנ:6.

ה ? אָמֵנָם אַרְבִּיץ בַּפּוֹךְ מְקוֹם בְּרָה כַּחֲמָה
לְהִיּוֹת לָהּ סָבִיב חוֹמָה
בְּיָמֵי רֹמְמָה אֲנַחֵם עֲגוּמָה 60
עֲנִיָּה סוּעָרָה לֹא נִוְחָמָה

גַּם בְּשִׁבְעָה זְהָבִים אֵי־סָד בְּנִינִי?
וּבְאֶבֶן סָפִיר אֲשַׁכְּלֵל אֶרְמוֹנִי?
דִּירְתָּךְ אֲכַוֵּן בְּאֶבֶן יָקָרָה עַל יְדֵי בּוֹנִי?
הִנֵּה אֲנֹכִי מְרַבֵּץ בַּפּוֹךְ אֶבְנִי? 65

ה

הסיומות המקראיות: יש' נד:11. 58 ארביץ בפור: על שום יש' שם. מקום ברה כחמה: את מקומה של כנסת ישראל ('ברה כחמה', שה"ש 10:10), ירושלים והמקדש. 59 להיות [...] חומה: על שום זכ' ב:9. 60 בימין רוממה: בזרוע מרוממת, כלומר בגבורה גלויה; והלשון על פי תה' קיח:16. עגומה: את ישראל שבגלות. 62 בשבעה זהבים: השווה ירושלמי, יומא ד, ד (מא ע"ד) ועוד. 64 דירתך: את המקדש.

3. ממחזור היוצרות של רב סעדיה גאון

מחזור היוצרות לפרשות השבוע שכתב רב סעדיה גאון, החתום בשם 'שלמה', נחשף לראשונה בידי מנחם זולאי,²⁵ וחזר ונדפס עם השלמות בידי יוסף טובי.²⁶ יוצרות אלו, הבולטים בתוכם הייחודי²⁷ ובלשונם הגבוהה האופיינית לגאון,²⁸ כתובים גם על פי כללי תבנית קבועים.²⁹ אולם עד כה לא עלה מן הגניזה הקהירית אלא חלק קטן יחסית ממחזור יוצרות זה. נראה שלשונו הסתומה הרתיעה מתפללים רבים, והוא לא זכה לתפוצה גדולה במזרח. משום נדירותו, וכמובן גם משום גדולת מחברו ומחמת איכותו הספרותית הגבוהה, כל קטע חדש מתוכו חשוב ביותר. כ"י 73 בגניזת ז'נבה, המכיל, כפי שכבר ציינו, שמונה עשר דפים ובהם פיוטים לשבת ראה וענייה סוערה, כולל (בחטיבתו הראשונה) שישה דפים מתוך מערכת יוצר לשבת זו. המדובר במערכת כלאיים: חזן מאוחר יצר תכנית ליטורגית משלו, על ידי צירוף כמה קטעי יוצרות של פייטנים שונים, כמקובל בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת.³⁰ בכתב היד שני פיוטי מאורה ושני פיוטי אהבה; המאורה הראשונה והאהבה הראשונה אינן אלא פיוטיו האבודים של רב סעדיה גאון לשבת ראה וענייה סוערה. הדבר מוכח ללא ספק מתוך המבנה המיוחד של הקטעים. סימן היכר מובהק של רס"ג בפיוטי המאורה והאהבה שבמחזור היוצרות שלו הוא הופעת מילת מפתח הרומזת לפרשה בראש הטור השלישי שלהם. ביוצרותיו לשבתות הנחמה מילה זו היא שם השבת המצוינת (כגון 'נחמו' לואתחנן ונחמו, או 'אנכי' לשופטים ואנכי).³¹ בשני הפיוטים שלפנינו נפתח הטור השלישי במילה 'עניה', הרומזת לשבת ענייה סוערה. גם האקרוסטיכון האלפביתי מאשר את בעלותו של רס"ג על הפיוטים: במאורות ובאהבות

25 מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' קמב-רט (להלן: זולאי, האסכולה).
26 י' טובי, פיוטי רב סעדיה גאון: מהדורה מדעית (של היוצרות) ומבוא כללי ליצירתו, ירושלים תשמ"ב (להלן: טובי, רס"ג), חלק שני.

27 התוכן המיוחד ניכר בעיקר בגופי היוצר ובזולתות: למרות הסיומות המקראיות הרצופות מן הפרשות בגופי היוצר, ומן ההפטרות ברוב פיוטי הזולת, משתדל רס"ג לדבר בהם לא על תכני הפרקים המפויטים אלא על ענייני גלות וגאולה, ומוציא לשם כך את הפסוקים המתפייטים מהקשרם. השווה טובי, רס"ג, חלק ראשון, עמ' 263; S. Elizur, 'The Use of Biblical Verses in Hebrew Liturgical Poetry', J. L. Kugel (ed.), *Prayers That Cite Scripture*, Cambridge, Mass. and London 2006, p. 96, ש' אליצור, 'שוב לשאלת האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון', סעיף ה (בדפוס).

28 על לשונו המיוחדת של רס"ג ראה זולאי, האסכולה, עמ' יג-טב; טובי, רס"ג, חלק ראשון, עמ' 270-284.

29 לתיאור תבניות היוצר הייחודיות של רס"ג ראה טובי, שם, עמ' 160-190.

30 על מערכות הכלאיים הללו ראה: ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 440-453.

31 ראה זולאי, האסכולה, עמ' קמד-קמה; קצט; רה-רו, וכן: טובי, רס"ג, חלק ראשון, עמ' 175-176.

כ"י 73

לספר דברים נהג רס"ג מנהג מיוחד, ויצר רצף של אלפבית שנפתח במאורה ובאהבה לפרשת דברים, ונמשך כסדרו בפרשות הבאות, ארבע ארבע אותיות לכל פרשה. בשלוש הפרשות שלפני פרשת ראה הובאו אפוא במאורות ובאהבות שתיים עשרה אותיות (א-ד, ה-ח, ט-ל),³² ובפרשת ראה צפויות היו להופיע האותיות מ-נ במאורה, ס-ע באהבה; ואכן כך הוא בקטעים שלפנינו. גם בלשונם הייחודית של הפיוטים ניכר חותמו של רס"ג. העובדה שהמעתיק פתח את מדור המאורות והאהבות בפיוטי רס"ג, מטה את הדעת לייחס לו גם את הפיוטים הפותחים את יתר המדורים במערכת. ראש המערכת אינו לפנינו, והיא נקטעת באמצע מדור הזולתות. לא נותרו אלא האופן הראשון והזולת הראשון המועתקים כאן. ואכן, עיון בפיוטים אלה, ובעיקר בזולת, יש בו כדי לאשר את ההשערה: לשונו הייחודית של רס"ג בולטת בזולת כמעט בכל פינה. צורות האופייניות ללשון מקרא שרס"ג חייב;³³ מילים מקראיות יחידאיות ונדירות;³⁴ וחידושי לשון סעדיניים אופייניים³⁵ – כל אלו מעידים שאכן רס"ג הוא מחבר הזולת.³⁶ האופן קצר יותר, אך גם בו ניכר השימוש במילים מקראיות יחידאיות;³⁷

32 עמד על כך בקצרה זולאי, האסכולה, שם; והרחיב פירט טובי, רס"ג, חלק ראשון, עמ' 177.

33 כאלו הן למשל צורות העתיד המקוצר ('תר') או המוארך ('ירעון'); ו' ההיפוך ('וישוב') והצורן הארכאי 'מו' ('זריימו').

34 ראה את הצורות: 'המץ' (טור 7); כולותם (14); יסלום (14); למשעם (27); ועיין בביאור הטורים הללו.

35 כך דרך משל גירת הפועל 'להמו' בבניין קל מ'מתלהמים' בהפעיל; ראה בביאור לטור 15.

36 יש להדגיש שבחידושי הלשון לבדם אין כדי לייחס פיוט בוודאות לרס"ג. משוררים מאוחרים יותר, ובראשם ר' סהלאן בן אברהם המומחה (ראה עליו: א' ברקת, שפירר מצרים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 172-187), למדו את דרכי הלשון של רס"ג וחיקו אותן באופן מושלם. אך כאן סומך ייחוס הזולת לרס"ג על שיטתו הכללית של מרכיב מערכת הכלאיים, הפותח את מדוריה השונים בפיוטי רס"ג, כפי שראינו, ומשום כך מאושש הייחוס ברמה גבוהה של ביטחון. טורים 21-1 מן הזולת מועתקים גם בכ"י אוקספורד Ms. Heb. e. 93.68 (להלן: כ"י א); ההקשר שם קטוע (בכה"י שני דפים לא רצופים, באחד גופי יוצר ובשני זולת זה בלבד), ואי אפשר היה על פיו לאשש את הייחוס לרס"ג. שינויי נוסח ממקור זה יובאו בתוך הביאור. יש לציין שהדף השני בכתב יד אוקספורד פותח בסיומו של גוף יוצר שהיה כנראה חתום 'שלמה'. אין זה היוצר המוכר לנו (מכ"י אוקספורד [Ms. Heb. g. 5 [2719/3] של ר' שלמה סולימן לפרשת ראה, וייתכן אפוא שגם הוא לרס"ג (על מנהגו של רס"ג לחתום 'שלמה' ביצירותיו ראה במצוין אצל זולאי וטובי, לעיל הערות 1, 5). החומר ששרד מועט מכדי להצביע על שימושי לשון אופייניים במובהק, אך רמתו הכללית נראית גבוהה מן המקובל, כראוי לפיוט של רס"ג. לשון השורות ששרדו הוא:

... / שָׁכַן שְׁמִי אֲשֶׁר בְּתוֹכִי לְשָׁכַן / לא תַעֲשֶׂהוּ כֵן

תַּגְוָרוּ מְשׁוּפָּט לְבַל יִקְוֶה / תִּתְּאוּ אוֹרֵךְ פְּעֻמֵּיכֶם מִלְעָקוֹם / כִּי אִם בְּמִקְוֶה

בְּמִקְוֶה | הַמְּבַקֵּר לְשִׁמִּי תִסְפִּי / גִּילִי וְעִלִּי צִהְלִי וְרִנִּי / בְּצִדְקָה תִּפְגְּנִי - וּבְקִדְוֶשֶׁת קְדוֹשׁ

37 כך דרך משל 'הגזרה והבניה' (טור 2) והמסים' (3); ראה בביאור הפיוט.

אופן זה, המביא אקרוסטיכון אלפביתי קטוע (א-ע, שתי אותיות בכל טור), דומה מאוד לאופנים אחרים של רס"ג, מהם לשבתות הנחמה,³⁸ עובדה המעצימה את חזקת בעלותו של רס"ג על הפיוט.

יש לציין שבניגוד לאופן, המאורה והאהבה, הדומים בדיוק למצוי אצל רס"ג ביתר יוצרותיו לשבתות הנחמה, בזולת שלפנינו שינה רס"ג ממנהגו: שעה שבזולתות האחרים ששרדו ממחזורי לשבתות אלה – לפרשות ואתחנן, שופטים וכי תצא – פייט בסיומות מקראיות רצופות את הפטרותיהן של הפרשות,³⁹ בזולת המופיע כאן בחר רס"ג להביא סיומות מקראיות מלוקטות על פי מילת מפתח: בכל אחת מהן מופיעה תיבה מן השורש בר"ך (לעתים לצד מילה מן השורש קל"ל), כרמז לפרשה הפותחת ב'ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה'. אך עובדה זו אין בה כדי להעיב על ייחוס הפיוט לרס"ג, שכן למרות נטייתו הברורה לפייט את ההפטרות בפיוטי הזולת, מצאנו במחזורי פיוטי זולת אחדים שבהם הוא סטה מדרך זו ובחר לייסדם על פסוקים מן הכתובים או על סיומות מלוקטות, כלפנינו.⁴⁰

והרי הקטעים כנתינתם בכתב היד:⁴¹

אופן

אֶקְדַּח וְכִדְכֹד אֲשִׁים בְּשִׁמְשׁוֹת עֲנִיָּה
גְּלָה מִנִּי זָבֹול מְכֹסִים הַגְּזֵרָה וְהַבְּנִיָּה
הַמּוֹלֹת מִלְאֲכֵי אֲשָׁךְ הַמְּסִים וְעַד לְהַשְׁמִיעַ כְּקֶדֶם עֲנִיָּה
זִהְרַת פְּנֵי חוֹסִים כְּחִשְׁמֵלִי מִצֵּב חֲנִיָּה

5 טִירוֹת סוּרָה סוּעֵרָה יְקוּשָׁה לֹא נִוְחָמָה
כָּלִל וְכוֹנֵן לְאֲדָרָה לְמַעַלָּה מִכָּל חֵיל וְחוּמָה
מְרַכְבֹּת אוֹפְנֵי גְבוּרָה נְחוּצִים לְעַם זֶה לְנִחְמָה
סוּמְכֵי אֲכָרְכָה כְּמִלְאֲכֵי אוֹרָה עֲנָתָה בְּרָה כַּחמָה

38 ראה דרך משל את האופן שלו לנחמו (זולאי, האסכולה, עמ' קצח; טובי, רס"ג, חלק שני, עמ' 90). את האלפבית שפתח רס"ג באופן השלים בשבתות אלה במי כמוכה (שכן המאורה והאהבה, שבהן בדרך כלל נהוג להשלים את האלפבית הנפתח באופנים, שועבדו לרצף האלפביתי הייחודי הנמשך מפרשה לפרשה, כפי שתיארונו בפנים).

39 המדובר בהפטרות הבבליות של הפרשות הללו ולא בהפטרות הנחמה שעל שמן נקראות השבתות. ראה טובי, רס"ג, חלק ראשון, עמ' 203-205.

40 ראה שם, עמ' 181.

41 ביאור הפיוטים:

אופן: בראש הפיוט מצוין הלחן המתאים לו, הוא פיוט הפותח במילה 'סיני'. 1 אקדח [...] ענייה: על פי פתיחת הפטרת 'ענייה סוערה': 'שמתי כדכד שמשתין ושעריך לאבני אקדח' (יש' נד:12). ובטור זה הדובר הוא הקב"ה, אך למן הטור הבא ואילך באים דברי עם ישראל הפונה אל ה' בתפילה. 2 גלה מני זבול: רחק ממני בית המקדש ('זבול', על שום מל"א ח:13) בצאתי לגלות. מכוסים הגזרה והבניה: ותבנית בית המקדש מכוסה ונסתרת, שכן הוא חרב. ולשון 'הגזרה והבניה' על פי יח' מא:13. אך נראה שנוסח הטור משובש, וחסרה בו תיבה הפותחת בד'. 3 המולות [...] המסים: את קול ההמולה של המלאכים (ראה יח' א:24) העשויים אש; ולשון 'המסים' על שום 'קדח אש המסים' (יש' טד:1); ואפשר שתיבת 'אשך' זרה, והוסיפה המעתיק לשם ביאור. ועד: הועד. ענייה: את שירת המלאכים (לשון הרמת קול בשיר); והניקוד על פי כתב היד. 4 זהרת פני חוסים: אור פניהם של החוסים בה; ו'זהרת' צורה נקבית מחודשת מ'זוהר', כדרכו של רס"ג. אך ייתכן לנקד גם 'זהרת' (=הארט) או 'זהרת'. כחשמלי מצב חנייה: כמלאכים ('חשמלי', על שום יח' א:4) הניצבים וחונים סביב כסא הכבוד ('למצב' לשון עמידה והתייצבות השווה יה' ד:9 ועוד). 5 טירות: ארמונות, בתי ירושלים ובראשם המקדש. סורה [...] לא נוחמה: כינוי לישראל שבגלות; 'סורה' על שום יש' מט:21, 'סוערה' [...] לא נוחמה' על שום יש' נד:11; ו'יקושה' משמעו: הלכודה בגלות. 6 כלל: עטר ביופיה. לאדרה: לרוממה. חיל וחומה: לצירוף השווה איכה ב:8; יש' כו:1. 7 אופני גבורה: המלאכים הגיבורים. נחוצים: ממהרים. לעם: זו: את עם ישראל (השווה שם' טו:13 ועוד). 8 סומכי [...] אורה: דיבור ישיר מפי כנסת ישראל; ו'סומכי' משמעו: את הקב"ה העוזר לי; ובכח"י מנוקד 'סומכי', וקשה. ענתה: אמרה, שוררה. ברה כחמה: כנסת ישראל, על פי שה"ש ו:10.

מאורות

מוֹנְחֵי מְנַחֵת וְעוֹרְכֵי עֶרֶךְ
מְחֵי תַצִּיל מִפֶּרֶךְ
עֲנִיָּה / נוֹאֶקֶת וְכוֹרַעַת לֶךְ בֶּרֶךְ
הָאֵר פָּנֶיךָ עָלֶיהָ חוֹן וּבֶרֶךְ

ככ>תוב> אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו איתנו סלה (תה' סז: 2)
ונ>אמר> לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו> (תה' קלו: 7)
ב>רוך... יוצר המאורות>

סְגוּלָּה זֹאת תִּאֲבָתָה
לִירוּשָׁת דָּת יִאֲבָתָה
עֲנִיָּה / עֲנֵג אֲשֶׁר בְּמַחְצָבֶת הִרְהִבְתָּה
הַפּוֹךְ קָלָה לְבָרְכָה לְעַם אֲהַבְתָּה

ככ>תוב> ולא אבה יי אלהיך לשמוע אל בלעם >ויהפך יי אלהיך לך
את הקללה לברכה כי אהבך יי אלהיך> (דב' כג: 6)
ונ>אמר> כי יעקב >בחר לו יה ישראל לסגלתו> (תה' קלה: 6)
ב>רוך...< הב>וחר<

אמת וג'

אֵילוּתֵי יֵשַׁע תְּעוֹרֵר לְעַם בְּסִפְרֶךָ יִיחָרְתוּ
בְּשׁוֹפֶךָ רֵאשֵׁי פְתָנִים אֲשֶׁר רָשָׁף הַסְרִיתוּ
גְּדִיִּיךָ יִרְעוּן בָּשָׂן וְגִלְעָד וְיִשְׂרָתוּ
כִּי מְבוֹרְכֵי יִירָשׁוּ אֶרֶץ וּמִקּוֹלֵלֵי יִכָּרְתוּ

5 דְּהֶרֶת פְּרָשִׁיָּהֶם כְּטִיט חוֹצוֹת תְּרַמֵּס
הֵן כְּקִדּוֹחַ זִיקוֹת אֵשׁ הַמּוֹנֵם יִמָּס

מאורה:

1 מונחי [...] ערך: כינוי לישראל המגשים קרבן מנחה ומסדרים את סדר הקרבנות לפני ה'; ו'מונחי' פועל מחודש מן השם 'מנחה', כדרכו של רס"ג לגזור פעלים משמות במשקלי מקור. 3 ענייה: כנסת ישראל שבגלות. אהבה:

1 סגולה: עם ישראל (השווה שמ' יט: 5). זו תאבתה: אשר חשקת ורצית בה. 2 לירושת [...] יאבתה: אבית, רצית וביקשת להוריש ולתת לה את התורה. 3 ענייה: את ישראל שבגלות. אשר במחצבת הרהבתה: אשר בידך המ'חצבת רהב' (יש' נא: 9) חיזקת (כפירוש המקובל אצל הקדמונים להרהיב'; השווה תה' קלח: 3; שה"ש ו: 5). 4 לעם אהבתה: לעם אשר אהבת, בהשמטת מילת הזיקה על דרך הערבית. זולת:

1 איילות: כינוי-פנייה להקב"ה, על שום תה' כב: 20; ובכ"י א: איילות, והוא נסמך אל י'שע', ומשמעו: ישע איתן. לעם בספרך ייחרתו: לעם ישראל, החרותים וחוקים בספרך (השווה תה' קלט: 16). 2 בשופך ראשי פתנים: כאשר תרצץ ותשמיד את אויבי ישראל המשולים לנחשים ארסיים (ראה דב' לב: 33); וללשון השווה גם בר' ג: 15. והמעתיק כתב תחילה 'ראשי תנינים' (בגרירה מתה' עד: 13), ותיקן בין השיטין ל'פתנים' (בכ"י א 'פתנים' בלבד). אשר רשף הסריתו: אשר כביכול טיגנו וצלו באש, כלומר עינו את ישראל בגלות ('רשף' מלשון 'רשפי אש', שה"ש ח: 6; והסריתו' כנראה פועל שנגזר מהשם היחידאי 'מִשְׁרָת', המופיע בלשון חכמים גם כ'מסרת', ופירושו בימי הביניים כמחבת לטיגון). 3 גדייך: ישראל, שהם צאנו של הקב"ה (השווה יח' לד: 31 ועוד). ירעון בשן וגלעד: על פי מיכה ז: 14. ושרתו: וישרתו את ה', יעבדוהו באמונה. 4 כי [...] יכרתו: תה' לו: 22. 5 דהרת פרשיהם: את פרשיהם הדוהרים של אויבי ישראל. כטיט [...] תרמס: על שום מיכה ז: 10; ומשקל אפעל ב'תרמס' אולי מכוח מסורת לשון חכמים או מדחוק החרו, וייתכן גם לנקד 'תִּרְמָס'. 6 כקדוח זיקות אש: כניצוצות אש בוערים (אך כבים במהרה); וללשון השווה יש' נ: 11; סד: 1. ימס:

	וַיִּשְׁלַף נִיצַת הַמֶּזֶץ וּבָסְרוּ יַחֲמָס בְּרִכּוֹת לְרֹאשׁ צָדִיק וְפִי יִשְׁעִים יִכְסֶּה חֲמָס
10	זָהָרוּ כְּסִילֵי רוּם לְמַצְדִּיקִים אֹר חֲלוּצֵי מַחְכְּמַת סֶלֶף מְדַבְּקֵי חוֹק בְּאִסּוּר טְלָאִים מְוִבְטָחִים מִפִּיד מַהֲרֵי טָרֶף נְאוֹר וְאַכְרָכָה מְבָרְכָךְ וּמְקַלֶּלֶךְ אָאוֹר
15	יַעֲצוּ חֲנָפִים בּוֹשֶׁת וַיִּשְׁוּבוּ לְכִסְלָה כְּנֻלּוֹתָם לְבַגְדוֹ בְּגָד יִסְלוּם מִמְּסִילָה לְהַמּוֹ וְחֲרָפוֹ רָם בְּיָרְאָה מַצּוֹר נִפְסָלָה כְּפִיו יִבְרָכוּ וּבְקִרְבָם יִקְלְלוּ סֶלָה
20	מַצְאֲתָךְ מִימֵי קֶדֶם אוֹזֵן שְׁוַעַת עֶרֶךְ נוֹתֵק מִפִּי צָר כְּעוֹבֵר מִיָּרֶךְ סַחֲפוֹנִי שׁוֹדְדֵי כְרוּעַ עָלֵי כְרֶךְ יִקְלְלוּ הֶמָּה וְאַתָּה תִּבְרָךְ
25	עֲתִידוֹת הַצְּפוֹנוֹת עַד מְתֵי תַטְמֵן פֶּתַח אוֹצְרוֹתָם וְטִיב רַב אֲשֶׁר תִּזְמֵן צִוָּה יִשׁוּעוֹת בְּחִירֶיךָ אֲשֶׁר זָמַרְךָ מִיָּמֶן אֲשֶׁר הִמְתַּבְּרָךְ בְּאֶרֶץ יִתְבָּרָךְ בְּאֵלֵינוּ אָמֵן
	קוֹמֶם כִּימֵי קֶדֶם מְכוֹן דְּבִיר וְאוֹלָם רְצָה כְּתוּכּוֹ תִשׁוּרָה מִיַּד עוֹלָם

יכלה. 7 וישלף [...] יחמס: ופרחי האויב (המץ, השודד ומוצץ את ישראל; השווה יש' 4:2) יושלכו, ופרותיו המתחילים להתהוות (בסרו') ייגזלו (יחמס') ויסתלקו, כלומר: אויבי ישראל ירדו מגדולתם ויושפלו; ולשון הטור על פי יש' יח:5. בכ"י א מנוקד 'בסרו'. 8 ברכות [...] חמס: מש' י:6. 9 זהרו [...] אור: שיעורו: האירו כוכבי השמים (כסילי רום', השווה יש' יג:10) באור למצדיקים, כלומר לצדיקים שבִּישראל (לעניין השווה דנ' יב:3: 'והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים'). 10 חלוצי מחכמת סלף: המשך תיאור הצדיקים, אלו שחילצו נפשם מחכמה מסולפת ומעוותת ודבקו בדרך הישר. מדביקי חוק באסור: הנוסח לקוי, כמובח מהחרוז המשובש, ובמקבילה 'בסאור'. ומשמע הדברים אינו ברור, ועל פי ניקודנו בפנים אולי הוא המשך של 'חלוצי', כלומר: אלו שמסלקים את נפשם מאנשים שעשו להם חוק והרגל לדבוק בשאור, הוא יצר הרע (השווה ירושלמי, ברכות ד, ב [ז ע"א]; בבלי, ברכות יז ע"א). אך אפשר לנקד גם 'מדביקי', והוא כינוי נוסף לצדיקים (ולא המשך של קודמו), אך משמעו אינו נהיר. 11 טלאים: ישראל (ראה לעיל טור 3). מובטחים מפיר: אתה ה' הבטחת להם שתגאלם. מהררי טרף נאור: כינוי להקב"ה, על פי תה' עו:5. 12 ואברכה [...] אאור: בר' יב:3 (ובכ"י א: מברכיך). 13 יעצו [...] בושת: הגויים התייעצו לעשות מעשים שיגרמו בושה וחרטה. חנפים: הגויים המבזים את ישראל; ובכ"י א: חניפים. וישבו לכסלה: וישבו וחטאו מתוך שטות; והלשון על שום תה' פה:9. 14 כנלותם לבגוד בגד: על פי יש' לג:1, ומשמעו: כהשלימם את בגידותיהם. יסלום ממסילה: כנראה: יכריתום מכל הדרכים (השווה: קְלוּהָ כמו ערמים והחרימוה', יר' נ:26); ואפשר לנקד גם: יסלום, מלשון סֶלָה כל אבירי' (איכה א:15), ועניינו אחד. 15 להמו: דיברו דיבורים מכעיסים, על שום 'דברי נרגן כמתלהמים' (מש' יח:8; כו:22). וחרפו רם: וביזו את הקב"ה. ביראה מצור נפסלה: בעבודת האלילים שנפסלו מאבן. 16 בפיו [...] סלה: תה' סב:5. 17 מצאתך [...] ערך: דברי כנסת ישראל אל הקב"ה: כבר מימי קדם, מאז שהיינו לעם, מצאנו שהקב"ה מאזין לתפילות שאנו סוֹדְרִים לפניו (ישועת ערך); ובכ"י א: מצאתיך. 18 נותק מפִּי צָר: נראה שהטור ממשיך את קודמו וממחיש במה מתבטאת עניית ה' לקוראיו: הוא מציל אותם מאויביהם וכביכול מנתק אותם מפיהם. כעובר מירך: כשם שהעובר ניתק מאמו בעת הלידה ומניח מבין ירכיה (וכל עוד לא נולד הרי 'עובר ירך אמו הוא' [בבלי, גיטין כג ע"ב ועוד הרבה]). 19 סחפוני: הדפוני. כרוע עלי ברך: סמל להשפלת ישראל בגלות. 20 יקללו [...] תברך: תה' קט:28. 21 עתידות הצפונות: הבטחות הגאולה של הנביאים העתידות לבוא אך נסתרות בעת הגלות. 22 אוצרותם: אוצרות הישועה. וטוב רב [...] תזמן: על שום תה' לא:20. 23 צוה ישועות: תה' מד:5. בחיריך: עם ישראל (לשון יחיד, על פי ההמשך). אשר זמרך מימן: המזמן לפניך דברי הלל וזמרה. 24 אשר [...] אמן: יש' סה:16. 25 מכוֹן דְּבִיר ואולם: את המקדש (מכוֹן, על שום מל"א ח:13, שבו היו הדביר והאולם). 26 תשורה: את הקרבנות. עם עולם: ישראל, על פי יש' מד:7.

שְׁעָה שִׁיחָם לְמִשְׁעָם מִכָּל חֹטָא נַעֲלָם
כִּי אֲתָה יְיָ בְּרַכְתָּ וּמְבוֹרָךְ לַעֲוָלָם
שׁוֹבִים וְהֶפְּרַעַס וְאֵל יִתְחַלְּלוּ
תֶּאֱגֹד וְזִרְיָמוֹ אֲשֶׁר כִּכְצִיר עוֹלָלוֹ
תֶּד עוֹשְׁקֵימֹ כְּעֵינָם וְהָאֵימִים יִתְהוֹלְלוּ
וְהִתְכַּרְכוּ בּוֹ גּוֹיִם וְבוֹ יִתְהַלְּלוּ

30

27 למשעם: לנקותם ולטהרם (השווה יח' טו:4: 'למשעי', ובתרגום הארמי שם). 28 כי [...] לעולם: דה"א יז:27.
29 שובם: השיבם לקדמם (השווה תה' פה:5: 'שובנו אלהי ישענו'). 30 תאגור: תקבץ. זרזימו: את פזורי ישראל.
אשר כבציר עוללו: אשר אויביהם ביקשו להכריתם כעוללות הנלקטות בעת הבציר. 31 כעיןם: קשה, ואין לדעת אם
בחר כאן רס"ג שם מקום סתמי שנכבש על ידי ישראל (ראה יהו' טו:34) כסמל לכלל הגויים שהוכו בעבר, או שהוא מכון
ל'עיןם' כסמל הרשעה (על פי זכ' ה:6). והאימים: והגויים המאיימים על ישראל. יתהוללו: ישתגעו ותסור גבורתם.
32 והתברכו [...] יתהללו: יר' ד:2.

4. קטע חדש מן הקדושתא של ר' ישועה בירבי נתן מעזה לזכר יאשיהו בנו

לנשמת אחי אברהם ז"ל
שנחטף בדמי ימיו

לפני שבעים שנה פרסם מנחם זולאי גיליון מאמצע קונטרס המכיל קינה של אב על מות בנו.⁴² כעבור כשלושים וחמש שנים גילה עזרא פליישר את הגיליון שעטף את הדפים שפרסם זולאי, ופרסם מתוכם קטעים חשובים נוספים מן היצירה;⁴³ אך עדיין לא נתגלו ראשה וסופה. בשלב מאוחר יותר זיהה פליישר, תוך כדי עבודת הקטלוג במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה, דף נוסף (אך לא רצוף) מהמשך היצירה. הדף, השמור בספריית האוניברסיטה בקמברידג' ומספרו TS NS 89.47, לקוי מאוד, ועל כן החליט פליישר לא לפרסמו. בגניזת ז'נבה, מס' 3, שמור הדף המחבר את סוף הקטע שהדפיס פליישר עם הקטע הנוסף מספריית קמברידג'. הדף כמעט שלם, והוא מהווה השלמה חשובה ליצירה המיוחדת.

זולאי זיהה את הכותב כר' ישועה החבר בירבי נתן, אדם ששמו ידוע ממקורות נוספים בגניזה ולימים נתברר שהיה דיין בעזה, ואת כתב היד – כאוטוגרף שלו.⁴⁴ ר' ישועה פעל במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה, ובנו – יאשיהו – נפטר, כפי שעולה מציון מפורט בפיוט, ביום שישי, י"ט באדר ב', בשנת ד' אלפים תשפ"ו

42 מ' זולאי, 'קינת ר' ישועה החבר בירבי נתן על מות בנו יאשיהו', במאמרו: 'פיוטים לזכר מאורעות שונים', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ג (תרצ"ז), עמ' קעו-קפג; נדפס שנית בספרו, ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 608-615 (להלן: זולאי, ישועה; ציון העמודים יבוא על פי הפרסום הראשון).

43 ע' פליישר, 'השלמות לקרובת ר' ישועה החבר בירבי נתן על מות בנו יאשיהו', במאמרו: 'ענייני פיוט ושירה', מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין, בעריכת ע' פליישר, ירושלים תשל"ג, עמ' 183-189 (להלן: פליישר, ישועה).

44 כתיבת ידו של ר' ישועה ידועה מתוך קולופונים שצירף לפיוטים שהעתיק, והם מובאים ומנותחים אצל זולאי, שם. בקולופונים הללו הוא מזכיר את מיתת בנו. על מקום מושבו בעזה ראה: ש' אסף, 'לתולדות היישוב היהודי בא"י', י"נ אפשטיין ואחרים (עורכים), ספר מאגנס, ירושלים תחר"ץ, עמ' 1-6 (ושם נדפסת איגרת ובה חתימתו המעוטרת באותיות סביבה, כנהוג אצל מנהיגים ונכבדים באותם ימים); מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ה (תרצ"ט), עמ' קע (= מ' זולאי, ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 187); והשווה גם: מ' גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 165-166, ובמחקרים המצוינים שם בהערה 309. העובדה שר' ישועה שימש כדיין עולה מן המשלש של הקדושתא לזכר יאשיהו, שבו הוא מוסיף לחתימת שמו את התואר 'השופט' (ראה פליישר, שם, עמ' 184).